

XX əsrin bəlası -

Deportasiya

Ankara

Dünyanın axarına baxdıqda, keçmişdən bu günədək heç bir tarixi həqiqətin silinmədiyini, yox olmadığını görmək o qədər də çətin deyil. Qərbi Azərbaycan həqiqətləri də tariximizin sənədli-sübutlu bir parçasıdır. O yerlərin əzəli ata-baba yurdumuz olduğu həqiqəti bir çox tarixi sənədlər, xəritələr, ən əsası isə yaddaşlardan əsla silinməyəcək xatirələrlə möhürlənib. Elə bu səbəbdən də ermənilərin uydurduqları yalanların hamısı uğursuzluğa məhkumdur.

erməni kəndlərinin arasında tək müsəlman kəndi idi. Kəndimizdə yalnız türk əhalisi yaşayırdı: 1831-ci ildə 113, 1873-cü ildə 562, 1886-cı ildə 629, 1897-ci ildə 706, 1904-cü ildə 880, 1914-cü ildə 934, 1918-ci ildə isə 880 nəfər var idi.

Son günlər ermənilər müsəlmanlara qarşı tənqibət törətməyə başladılar. Gah evlər yandırıldı, gah yollarda günahsız insanlar öldürüldü, gah da gözümüzün önündə dükənlərimiz yerlə-yeksan oldu. Kənddə yaşamaq çox təhlükəli olmuşdu. Ruslar ermənilərə silah və patron paylamışdı. Bizdə isə

təməyənlər öldürülürdü. Hətta Cənəfdə kəndində gəncləri bir evə toplayaraq öldürülür.

Gecəylə kəndi tərək edib Zəngibasarı Karhun kəndinə getdik. Özümüzə heç nə götürə bilmədik. Çünki yolda ermənilər hücum çəkib hər şeyimizi əlimizdən alırdı.

Zəngibasarda qıtlıq başlayanda ailəmi götürüb Naxçıvana getdim. Yolda anam və kiçik oğlum öldü. Çox ağrı-acı yaşadığından sonra İğdıra gəldik və orada yaşamağa davam etdik".

Zakir Atasevərin atası Nuri Atasevər də

Tarixi yaşadan xatirə dəftəri

Qərbi Azərbaycandan zaman-zaman didərgin düşmüş soydaşlarımızın acı fəryadları, üzleşdikləri fəlakətlər yaxın tarixin erməni təcavüzü sırasında yer alıb. Doğma ellərdəki qərib yurdumuzun - Qərbi Azərbaycanımızın bir zamanı gözəl günləri, erməni zülmünün acı xatirələri, işğal altında qalan yerlərin həsrəti sənədli və bedii əsərlərdə, şeirlərdə, tarixi araşdırmalarda dərin iz qoymuş və əbədiləşmişdir.

"Qərbi Azərbaycan bizim tarixi yurd yerimiz, əzəli torpaqlarımız olub. Bu torpaqlara zaman-zaman erməniləri planlı şəkildə yerləşdirməklə həmin ərazilərdən türk izini itirməyə, Qərbi Azərbaycanı erməniləşdirməyə çalışıblar. 1918-1921-ci illərdə bəlli güclər tərəfindən qədim Azərbaycan torpaqları düşünülmüş şəkildə indiki Ermənistanə verilib. Eyni zamanda tarixi adlarımız heç bir kökü olmayan erməni adları ilə əvəz olunub. Bütün bunlara baxmayaraq, biz Qərbi azərbaycanlılar tariximizi heç zaman unutmamış, ata-baba yurdumuzdakı bölgələri öz tarixi adları ilə çağırışıq". Bu sözləri əslən İrəvanlı olan inşaat mühəndisi Zakir Atasevər bildirib.

Babamız Əsət Atasevər'in kendi eliylə yazdığı tercümeihal və bəzi şiirləri ilə evlatlarına nəsihət defterlərindən.

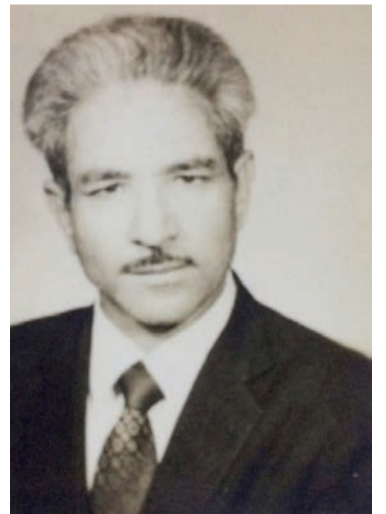
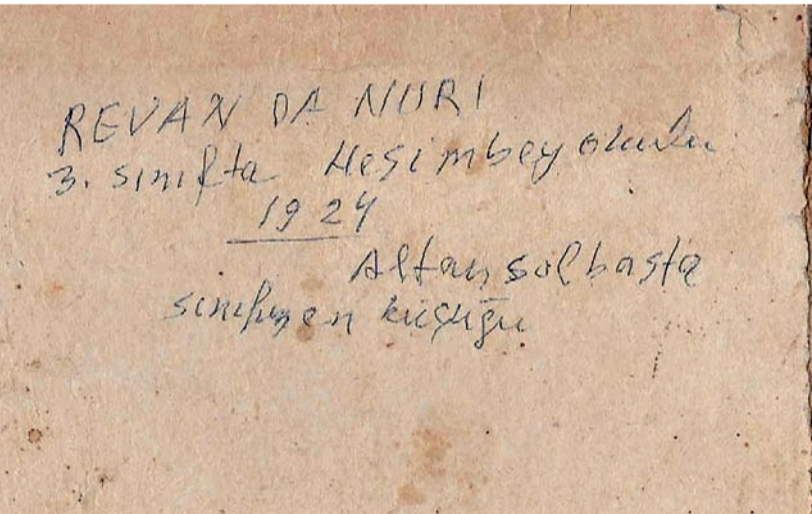
-Biri nci defter

1312 tarixlərinə rastlardı o zamanlar biz köyümüz olan İğdelidə idik İğdeli evan vilayətinin Əcmiyazin (Üçkilisə) kəzasına bağlı Kürdükulu nahiyəsinin Aras nehrin kənarındakı bir köyüdür. Bu tarixlərdə bizim tərəflərdə hər yazın müəyyən aylarda adam yiyən bir canavar çəkirdi yəni hər yaz mevsimində alışıklıq üzərinə bizim tərəflərə gələn əlişti insan eti ilə keçirir. Güz oluncə giderdi. Bizim tərəftə yazın köylülər sıcaqdan damların üz rində yatarlar bu canavar (ne hayvan idisə hayvanlara iligmiyordu yalnız insan yiyordu. Birçok çocukları baba və annələrinin yanından alıp götürür idi. Bizim köydəndə "akda-li isminde birisinin kızını ki i i yaşında imiş ana və babasının yanından götürmüş 200 metre mesafədə yemişti. Köyümüze civar Əvci köyündə yazın başını almış bir erməniyi yine harmanda iken yemişti. Hər tərəftən böyle haberlər geliyordu. 20 sənə kadar bu şəkildə yazları gələrek devam sonrasını olmadı. U vakitler ailələr ge sıra ilə nöbətə gələcek canavarı beklerlerdi.

U vakitler ben bağında geceleri bağı bekliyorum gerçi tabanca da var amə emniyyət etməyib elime bir demir yaba alıp öyle dolayıyorum. Arkadan gelecek ha öndən vuracak diye ne hallerle bağı beklediğimi ben biliyorum. Suyumuz nöbətəge idi her kes suya tuttuğu 24 saat suyunu idare etməsi lazımdı ondan sonra bir dənə sırasını beklemesi lazımdı benim su sıranı geldiği vakit geceleri nələr çəkərdim. Suyun baştan ağızlığını dəğiştirmək için suya girmək icabında küreği elde bırakıp ağaç veya otlarla kapətmək icabediyorki bu zamanda ha canavar yakaladı ha yakalayacaq diye korkuyordum. Abi bu haller dəlikanlılıq zamanlarımda oluyordu. Geceleri suyu bırakıp yatmaq icabettiği vakit boş bir dıyar var üstüne çəkəp biraz uyku kestirmək istiyordum divar yerden 2,3 metre var fakət korkudan gözüme uyku girmiyordu. Benim su sulamak için çıktığım geceler zavallı annemin nasıl endişələr duyduğunu yalnız anneler bilir.

Evlatların çocuklarını ilme və sənətə bırakınz köylülük vevrençberlik bir şey değildir işte bir canavar meselesindən bile köylünün huzuru nasıl kaçıyır görünüz şehirlerde böyle endişələr olmaz ye ilim sahıpları böyle vaziyetlere düşmezler. Ayatımda karşılaştığım bir çok hadisələrdən oğullarımın və torunlarımların haberləri olmasını istediğim için bi defteri kaleme yaldım və evlatlarımların ibret almalarını istədim. Bu defteri bizlər adıgār bırakıyorumki okudukça bəna rahmet diyesiniz.

-Ailəməz haqqında məlumat

O deyib: "Ötən əsrin müxtəlif dövrlərində təxminən yüz il ərzində ata, baba və nəvələrimiz öz yurd-yuvalarında bir çox faciələr, soyqırımları və qırğınlarla üzleşiblər. Bu təzyiqlərə davam gətirə bilməyən ailələrdən biri də əslən İrəvan quberniyasının Əcmiedzin (Üçkilisə) qəzasından zorla qovulan Atasevərlər, yeni mənim ailəm olub. Həm atamın, həm də babamın bu günədək saxladığım xatirə dəftərlərini vərəqlədikcə, ermənilərin necə qəddar və amansız olduqlarının şahidi oluram.

Zakir Atasevər babası Əsət Atasevərin və atası Nuri Atasevərin onlara miras buraxdığı xatirə dəftərlərini vərəqləyir və hər sətiri bir tarix olan dəftərlərin solğun yazılarını bizimlə paylaşır.

Əsət Atasevərin xatirə dəftərindən bəzi qeydlərə nəzər salaq.

"Biz İydeli (Sərdarabad) kəndində yaşayırdıq. İydeli İrəvan quberniyasının Əcmiedzin (Üçkilisə) qəzasına bağlı bir kənd idi. Kəndimiz rayon mərkəzindən 12 km cənubda, Araz çayının sol sahilində yerləşirdi. Atamın adı Əli, anamın adı isə Səkinə idi. 3 yaşımıda atamı itirdim. 15 yaşımdan sonra kənddə ticarətə başladım. İrəvandan mal alıb kənddə satırdım. Hər dəfə İrəvana gedib döndüyümdə ermənilər tərəfindən təzyiqa məruz qalırdım. Çünki kəndimiz

silah olsa da, patronumuz çox az idi. Ermənilər bizə bu torpaqlar bizim torpaqlardır, siz Azərbaycana köçün deyirdilər. Amma biz ata-baba torpaqlarımızı qorumaq üçün əlimizdən nə gəlirdi edirdik. Gecələr növbə ilə kəndi qoruyuruq. Amma bu mümkün olmadı...

O gecə çox vahiməli idi. Əslində hər gün ermənilərin hücum edəcəyini bilib qorxu içində yaşayırdıq. Amma başqa çarəmiz də yox idi. Biz tələşdən evlərdə tək qalmırdıq, qohum-əqrəbə hamımız bir evə yığılırdıq. Və həmin gecə qəflətən açılan atəş səslərinə evlərdən çölə çıxdıq. Ermənilər çıxıb getməyimizi tələb edir, əks halda bizi öldürəcəkləri ilə hədələyirdilər. Biz mal-qaranı tövlədə, toyuq-cücələrimizi hində qoyub canımızı götürüb qaçdıq. Min bir əzab-əziyyətlə İrəvana gəldik. Uşaqların gözləri önündə ata-anaları öldürüldü. Hər tərəf qan gölüne dönmüşdü...

İrəvanda müsəlmanların yaşadığı Demirmenlər küçəsində yaşamağa başladıq. Amma ora da çox təhlükəli idi. Qonşumuz Hacı Məhəmmədi ailəsi ilə birlikdə evində öldürüldülər. Artıq o məhəllədən də qaçmaq məcburiyyətində qaldıq. Qohumlarımızla birlikdə müsəlmanların yaşadığı başqa bir məhəlləyə köçdü. Hər gün bizim yaşadığımız məhəllə atəşə tutulurdu. Mart ayından başlayan qarışıqlıq iyun ayına qədər davam etdi.

İyul ayından Anadoludan, Azərbaycandan və Naxçıvandan gətirilən ermənilər müsəlmanlar yaşayan məhəllələrə və kəndlərə yerləşdirdilər. Gəlmə ermənilər bizə çox qəddar davranırdılar.

Bir gün xəbər gəldi ki, Ermənistan hökuməti ilə Osmanlı arasında anlaşma imzalanıb. Osmanlının səfiri Məhmedli Paşa İrəvana gələrək dedi ki, istəyən İrəvanda qalsın, istəməyən isə kəndə qayıdıb Osmanlıya tabe olsun. Artıq anlaşmamız var, sizlərə kimse zülm edə bilməyəcək. Biz yenidən İydeli kəndinə qayıtdıq. 3 ay hüzurlü ömür sürdük. Amma Osmanlının çöküşü bizim çöküşümüz oldu.

Osmanlı getdi və yerini ermənilər tutdu, ağır günlərimiz başladı. Bütün silahlarımız və azuqələrimiz əlimizdən alınır, vermək is-

1915-ci ildə İydeli kəndində dünyaya göz açıb: "Atam dünyaya gələndə İydeli kəndinin təxminən 150 illik tarixi varmış. 1918-ci ildə erməni zülmündən canını qurtaran atamgil Naxçıvana yerləşiblər. 1921-ci ildə ara sakitləşdikdən sonra təkrar İydeli kəndinə qayıdılar. Atamgilin kəndi təmiz müsəlman kəndi olmasına baxmayaraq, kəndə qayıtdıqlarında 150 yeni erməni ailəsinin İydeli kəndinə yerləşdirildiyini görüblər. Ona görə də kəndə yalnız 40-50 ailə qayıdıb. Qalanları İrana, Türkiyəyə və Azərbaycana köçüblər. Atam 1925-ci ildən 1930-cu ilə kimi İrəvanda oxuyub, sonra ailəsi ilə birlikdə İğdıra köçüb".

Xatırladaq ki, 1918-ci ilin fevral ayında İydeli kəndi erməni vəhşiliyyəinə məruz qalıb və əhalisi torpaqlarını tərək etməyə məcbur olub. Onların yerinə kənddə Eleşkirt, Bəyazıt, Sason erməniləri məskunlaşdı. Sovetlər Ermənistanında vəziyyəti nəzarətə götürdükdən sonra sağ qalan türklər öz kəndlərinə qayıdılar. 1922-ci ildə burada ermənilərlə birlikdə 87 türk, 1926-cı ildə 55, 1931-ci ildə 80 türk qeydə alınıb.

SSRİ Nazirlər Sovetinin xüsusi qərarı ilə kənddəki türklər 1948-1949-cu illərdə öz yurdlarından işləmək adı altında Azərbaycana köçürüldülər.

Xatirələrini bizimlə bölüşən Z. Atasevər həm də bir Azərbaycan sevdalısıdır. Yazdığı şeirlərinin çoxusu Azərbaycana və Qarabağa həsr olunub. O, Azərbaycanın şad gününə ürəkəndən sevinən, dar günündə üzünə bir inşandır.

Z. Atasevər sonda vurğuladı ki, Prezident İlham Əliyevin qətiyyəti, əzmi onu göstərir ki, Qərbi Azərbaycana qayıdış reallaşacaq. Mən buna inanıram və əminəm ki, hər keçən gün bizləri o günlərə bir addım daha da yaxınlaşdırır. Bax, o zaman nəvə-bələlərimizin ruhları şad, bizim arzularımız isə çin olacaq.

Onu da qeyd edək ki, Zakir Atasevər Türkiyənin azərbaycanlı astronomu Tuva Cihangir Atasevərin atasıdır.

Esmira YAZKAN ASLANOVA, "Respublika" qəzetinin Türkiyə üzrə müxbiri.